

Recognizing the Meaning of Nativism in Contemporary Iranian Fiction: From 1285 To 1400

Mehdi Ebrahimi Lame^{1*}, Saber Emami²,

Seyed Mohsen Hashemi³

Received: 16/10/2022

Accepted: 01/09/2022

* Corresponding Author's E-mail:
m.ebrahimilame@student.art.ac.ir

Abstract

Nativism is a modern term that emerged in parallel with the process of the independence and liberation of the eastern colonized countries from the domination of the western colonialist countries and at the same time, it emerged in various fields, including fiction. By examining the various definitions of this term and the way they are used in all kinds of literary research, it can be seen that choosing any of these definitions can easily change or deviate the research process and its results. In other words, the lack of a precise and practical definition of nativism can be considered the most important challenge and shortcoming of studies related to this field. In order to achieve such a definition, this article has analyzed and found the roots of the meaning of nativism in Iranian fiction from 1285 to 1400 in a descriptive and analytical way. In this way, at the beginning of the research, all presuppositions about nativism were ignored; then this term was analyzed from social, intellectual and literary aspects. The

1. PhD Student in Art Research, Faculty of Theories & Art Studies, Tehran University of Art, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0000-0003-2630-8751>

2. Associate Professor, Faculty of Applied Arts, Tehran University of Art, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0000-0002-2817-3283>

3. Associate Professor, Faculty of Cinema and Theater, Tehran University of Art, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0000-0003-4355-2449>

research results showed that nativism is different from Native writing and other similar concepts in terms of meaning and function. Also, in the redefining of this term, as the most important finding of the research, it was found that nativism in fiction is a two-faceted reaction that deals with both native and colonial components at the same time.

Keywords: Fiction, nativism, culture, identity, colonialism

Extended Abstract

Introduction

Nativism is a modern term that is linked with concepts such as identity, culture, colonialism, modernity and other. The connection of nativism with these concepts, while revealing the extent of its dimensions and practical aspects, has provided various and different definitions of this concept to researchers, which depending on the way these definitions are applied in studies, may lead to different and possibly conflicting results. Therefore, providing a correct and accurate definition of nativism should be considered as the most important part of research related to this category. Among the various sources that have dealt with nativism and its various dimensions, nativist stories have always been of special importance. The importance of these works from various aspects such as xenophobia, showing the aspects of colonialism and its consequences, revealing the perspective of Iranian story writers against foreign domination, and finally recognizing the components and manifestations of nativism in stories have always been worthy of attention. This importance doubles when we know that in addition to the connection with the mentioned concepts, nativism has an inseparable connection with other social components such as culture, language, religion, history, politics and geography of Iran. In any case, in order to start research in the field of

nativism, it is necessary to provide a precise definition of it at the beginning, and then based on that, works should be selected and various aspects of nativism would be examined. In this regard, this paper examines the roots of the meaning of nativism in Iranian fiction through the description and analysis of social, literary and intellectual aspects in the constitutional time period until 1400 AD. There is a need to remind that until now, there has been no significant and specific research on the meaning of nativism in Iranian fiction literature, and its vacancy as a foundational research for other literary researches is quite noticeable.

Methodology

This research seeks to provide a detailed and practical redefinition of the concept of nativism in Iranian fiction based on previous studies and existing stories. The research method in this paper is based on data description and analysis; It means collecting data from various sources (documentary study) and deducing from data through description, comparison and logical reasoning.

Results and Findings

Analyzing the meaning of nativism in contemporary Iranian fiction and finding a precise and practical definition for it was the most important goal of this research, and to answer it, the concept of nativism was examined from social, literary and intellectual aspects. The results of this research show that nativism has two origins and two main approaches. the anti-colonial approach with eastern origin, which is mainly related to Asian, African, Latin American countries and Iran; and the anti-immigration approach with Western origins, which is mainly related to the United States and European countries. One of the other findings of this research is the revelation of the semantic difference between the term nativism and other similar

concepts, which was examined and analyzed in a separate section. But the most important results of this research are related to the characteristics of nativist stories and its components. We can generally see that nativism is a conscious reaction against the domination and colonization of a foreign country, which usually arises when feeling the danger and critical conditions of the period of domination and colonization. These kinds of stories always have two main and basic aspects that a considerable amount of text is dedicated to them. The first aspect is related to xenophobia and showing various aspects and consequences of domination and colonialism. But the second aspect is related to the representation of Iranian culture and identity and showing the capacities and abilities of the land of Iran, which have occurred in the stories at both national and local levels.

Conclusion

By comparing the results and summarizing the analysis, it is possible to introduce nativism in contemporary Iranian fiction as follows: nativism is a two-faceted and conscious reaction to the domination and colonization of foreign countries, which, on the one hand, introduces the foreign element and describes the aspects and consequences of colonization and the method of confronting it; And on the other hand, it represents the native culture and identity and shows the capacities and abilities of the land of Iran.

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.20080360.1401.15.59.5.5

بازشناسی معنای بومی گرایی^۱ در ادبیات داستانی^۲

معاصر ایران (۱۲۸۵ - ۱۴۰۰)

مهدی ابراهیمی لامع^{۱*}، صابر امامی^۲، سید محسن هاشمی^۳

(دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۴ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰)

چکیده

بومی گرایی اصطلاحی مدرن است که در پی روند استقلال و رهایی کشورهای استعمارزده شرقی از سلطه کشورهای استعمارگر غربی پدید آمد و هم‌زمان به حوزه‌های مختلفی از جمله ادبیات داستانی راه یافت. با بررسی تعاریف متنوع این اصطلاح و شیوه کاربست آن‌ها در انواع پژوهش‌های ادبی، می‌توان دریافت که انتخاب هر یک از این تعاریف به سادگی می‌تواند روند پژوهش و نتایج آن را دچار تغییر یا انحراف کند. به دیگر سخن، نبود تعریفی دقیق و کاربردی از بومی گرایی را می‌توان مهم‌ترین چالش و کاستی پژوهش‌های مربوط به این حوزه دانست.

۱. دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده علوم نظری و مطالعات عالی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.

*m.ebrahimilame@student.art.ac.ir
https://orcid.org/0000-0003-2630-8751

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.

https://orcid.org/0000-0002-2817-3283

۳. دانشیار پژوهش هنر دانشکده سینما و تئاتر، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.

https://orcid.org/0000-0003-4355-2449

به منظور دست یافتن به چنین تعریفی، این مقاله به روش توصیفی و تحلیلی، به واکاوی و ریشه‌یابی معنای بومی‌گرایی در ادبیات داستانی ایران از زمان مشروطه تا ۱۴۰۰ خورشیدی پرداخته است. بدین شیوه که در آغاز تحقیق، همه پیش‌فرض‌ها درباره بومی‌گرایی نادیده گرفته شد؛ سپس این اصطلاح از جنبه‌های اجتماعی، فکری و ادبی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که بومی‌گرایی با بومی‌نویسی و سایر مفاهیم مشابه از نظر معنا و کارکرد تفاوت دارد. همچنین در بازتعریف این اصطلاح، به‌عنوان مهم‌ترین دستاورد تحقیق، مشخص شد که بومی‌گرایی در ادبیات داستانی واکنشی دوجبه‌ای است که به‌طور هم‌زمان به مؤلفه‌های بومی و استعماری می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: ادبیات داستانی، بومی‌گرایی، فرهنگ، هویت، استعمار.

۱. مقدمه

بومی‌گرایی اصطلاحی مدرن است که با مفاهیمی همچون هویت^۳، فرهنگ^۴، استعمار^۵، تجدید^۶ و بیگانه^۷ (دیگری) پیوند خورده است. پیوند بومی‌گرایی با این مفاهیم، ضمن آشکار کردن گستردگی ابعاد و جنبه‌های کاربردی آن، تعاریف متنوع و متفاوتی از این مفهوم را در اختیار پژوهشگران قرار داده است که بسته به شیوه کاربست این تعاریف در پژوهش‌ها، ممکن است نتایج مختلف و چه‌بسا متضادی را به همراه داشته باشد. از این‌رو ارائه تعریفی درست و دقیق از بومی‌گرایی را باید مهم‌ترین بخش از پژوهش‌های مرتبط با این مقوله دانست. در میان منابع گوناگونی که به بومی‌گرایی و ابعاد گوناگون آن پرداخته‌اند، داستان‌های بومی‌گرا همواره از جایگاه و اهمیتی ویژه برخوردار بوده‌اند. اهمیت این آثار از جنبه‌های مختلفی همچون بیگانه‌ستیزی، نمایش جنبه‌های استعمار و پیامدهای آن، آشکارسازی دیدگاه داستان‌نویسان ایرانی (به‌عنوان طبقه فرهنگی اندیشمند) در برابر سلطه بیگانه و درنهایت شناخت مؤلفه‌ها و نمودهای

بومی‌گرایی در داستان‌ها همواره درخور توجه بوده است. این اهمیت زمانی دوچندان می‌شود که بدانیم بومی‌گرایی در کنار پیوند با مفاهیم یادشده، با مؤلفه‌های اجتماعی دیگری همچون فرهنگ، زبان، دین، تاریخ، سیاست و جغرافیای ایران نیز پیوندی ناگسستنی دارد. به هر رو برای آغاز تحقیق در زمینه بومی‌گرایی و به انجام رساندن آن، ضروری است که در آغاز امر تعریف درست و دقیقی از آن ارائه دهیم و سپس براساس آن به انتخاب آثار و بررسی جنبه‌های گوناگون بومی‌گرایی بپردازیم. در همین راستا، این مقاله پژوهشی است که به واکاوی و ریشه‌یابی معنای بومی‌گرایی در ادبیات داستانی ایران از طریق توصیف و تحلیل جنبه‌های اجتماعی، ادبی و فکری در بازه زمانی مشروطه تا ۱۴۰۰ خورشیدی می‌پردازد. به دلیل اهمیت داشتن ترتیب این جنبه‌ها در تحلیل‌ها و نیز هم‌پوشانی موضوعی و محتوایی برخی از آن‌ها با هم، از جداسازی آن‌ها به بخش‌های سه‌گانه فوق‌خودداری شد. نیاز به یادآوری است که تاکنون تحقیق شاخص و مشخصی درباره معنای بومی‌گرایی در ادبیات داستانی ایران انجام نگرفته و جای خالی آن به عنوان یک پژوهش بسترساز برای سایر پژوهش‌های ادبی کاملاً مشهود است.

۱-۱. بیان مسئله و روش تحقیق

این تحقیق در پی آن است تا براساس پژوهش‌های پیشین و آثار داستانی موجود، بازتعریفی دقیق و کاربردی از مفهوم بومی‌گرایی در ادبیات داستانی ایران ارائه دهد. روش تحقیق در این مقاله براساس توصیف و تحلیل داده‌ها است؛ یعنی گردآوری داده‌ها از منابع گوناگون (مطالعه اسنادی) و استنتاج از داده‌ها از طریق توصیف، مقایسه و استدلال منطقی.

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه بومی‌گرایی، کتاب ارزشمند روشنفکران غرب و ایرانی نوشته مهرزاد بروجردی، از مهم‌ترین کتاب‌هایی است که به واکاوی زمینه‌ها، جریان‌ها و جنبه‌های مختلف بومی‌گرایی در ایران پرداخته است. تنوع مطالب، توصیف و تحلیل ابعاد مختلف بومی‌گرایی و اختصاص دادن بخشی از کتاب به ادیبان و داستان‌نویسان معاصر از برجسته‌ترین ویژگی‌های این کتاب است. کتاب بومی‌گرایی در ادبیات متشور نوشته مصطفی گرجی و فائزه واعظزاده طرحی پژوهشی است که به بررسی مؤلفه‌های بومی‌گرایی در ادبیات معاصر ایران پرداخته است. بررسی مؤلفه‌های بومی‌گرایی در گونه‌های مختلف ادبی مهم‌ترین ویژگی این کتاب است. در این زمینه، کتاب غرب‌زدگی جلال آل‌احمد را می‌توان از مهم‌ترین منابع موجود درباره بومی‌گرایی دانست که در آن به‌طور مفصل به غرب‌زدگی، بومی‌گرایی و مصداق‌ها و موانع آن‌ها پرداخته است. کتاب در خدمت و خیانت روشنفکران اثر دیگری از همین نویسنده است که ضمن پرداختن به مبحث روشنفکری، هرازگاه گریزی نیز به بحث بومی‌گرایی زده است. به‌جز آل‌احمد اندیشمندان ایرانی متعددی در قالب کتاب یا مقاله به اظهارنظر درباره بومی‌گرایی پرداخته‌اند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به داریوش شایگان، سید فخرالدین شادمان، احمد فردید، علی شریعتی، سیدحسین نصر و... اشاره کرد. به‌طور کلی دیدگاه‌های این اندیشمندان عمدتاً بر چگونگی مواجهه و رابطه شرق استعمارزده با غرب استعمارگر متمرکز بوده است. افزون‌براین، شماری از پژوهش‌ها نیز در قالب مقاله، پایان‌نامه و رساله کتری به تحلیل جنبه‌های گوناگون بومی‌گرایی پرداخته‌اند که در بخشی جداگانه مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۳. چارچوب نظری

۱-۳. واکاوی و ریشه‌یابی معنای بومی‌گرایی

با وجود تفاوت و تنوع در تعریف بومی‌گرایی و دیدگاه‌های مختلف درباره آن، ضروری است که به‌منظور دست یافتن به تعریفی دقیق از بومی‌گرایی در ادبیات داستانی ایران، آن را از جنبه‌های اجتماعی، فکری و ادبی بررسی کنیم.

۱-۱-۳. معنای لغوی بومی‌گرایی

بومی‌گرایی برگرفته از واژه «بومی»^۸ است که چنین تعریف شده است: «منسوب به شهر و بلاد؛ منسوب به بوم؛ اهل محل؛ اهل ناحیه؛ منسوب به بوم که به معنی سرزمین و مملکت و کشور است؛ ساکن اصلی زمینی؛ مقابل بیرونی و غریب و خارجی» (دهخدا، ۱۳۹۲). در فرهنگ لغت آکسفورد نیز واژه «بومی» به همین معنا آمده است: «مربوط به مکانی که همیشه یا مدت زیادی در آن زندگی کرده‌اید؛ سرزمین، کشور، شهر مادری». بخش دوم این اصطلاح یعنی «گرایی» از واژه گراییدن به معنی «رغبت و خواهش و میل کردن؛ متمایل بودن و شدن» (دهخدا، ۱۳۹۲) است. بنابراین با ترکیب معنای «بومی» و «گرایی» می‌توان بومی‌گرایی را در ساده‌ترین شکل چنین تعریف کرد: گرایش داشتن - ورزیدن به یک سرزمین، کشور، منطقه، ناحیه و مردم آن. این معنا صرفاً معنای لغوی و صوری بومی‌گرایی (بدون در نظر گرفتن عوامل اجتماعی، فرهنگی و...) است و نمی‌تواند به‌عنوان تعریفی دقیق، مبنای پژوهش‌های علمی و ادبی قرار بگیرند. دیگر آن‌که برای گرایش داشتن یا ورزیدن به یک سرزمین و مردم بومی، باید یک سرزمین و مردم غیربومی دیگری نیز وجود داشته باشد تا بتوان از میان آن‌ها به یکی گرایش ورزید؛ وگرنه کاربرد فعل گراییدن دیگر توجیه و معنایی نخواهد داشت.

این «دیگری» یکی از مؤلفه‌های اصلی بومی‌گرایی است که در بخش‌های بعدی به آن خواهیم پرداخت.

۲-۱-۳. خاستگاه بومی‌گرایی

خاستگاه بومی‌گرایی را باید از یک سو کشورهای عمدتاً آسیایی و آفریقایی دانست که بعد از جنگ جهانی دوم و رهایی از استعمار کشورهای غربی به دنبال استقلال سیاسی و فرهنگی و بومی‌سازی دانش براساس هویت ملی و فرهنگ بومی خویش بودند.

در واقع بومی‌گرایی مولود شرایط رقت‌بار استعماری و فضای پر مشقت دوران استعمارزدایی پس از جنگ دوم جهانی است. این مکتب بیانگر واکنشی فرهنگی از سوی بسیاری از روشنفکران جهان سوم بود که بر استقلال تازه‌یافته تأکید می‌ورزیدند تا به بندگی فکری خویش پایان بخشند و حلقه‌های زنجیر حقارتی را که برای سالیان سال بر گردن آن‌ها بسته شده بود بدرند (بروجردی، ۱۳۹۶: ۳۰).

تبدیل شدن امپراتوری‌های استعماری قدیم به یک ساخت برتری‌جویانه جدید و با ثبات‌تر در قالب سلطه امپریالیستی و ظهور مستعمرات پیشین به صورت دولت - ملت‌های جدید به‌ویژه در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی، با آغاز استعمارزدایی سیاسی در بخش بزرگی از آسیا و آفریقا در قالب ناسیونالیسم^۹ همراه بود. در این روند ناسیونالیسم به‌وسیله رهبرانی همچون فرانتس فانون، ارنست چه‌گوارا، محمد مصدق، جمال عبدالناصر و جواهر لعل نهرو به ایدئولوژی مسلط و نیروی سیاسی بسیج‌کننده زمانه تبدیل شده بود (بروجردی، ۱۳۹۶: ۳۰-۳۱). درواقع بومی‌گرایی واکنشی در جهت براندازی، وارونه‌سازی و درنوردیدن سرمشق‌های غربی است.

این واکنش معمولاً زمانی رخ می‌دهد که حضور اروپایی‌ها تأثیر نامطلوبی بر

معیشت مردم داشته باشد؛ یعنی زمانی که تازه‌واردان صرفاً اقلیت کوچکی در شهرها، بنادر یا سایر پایگاه‌های خاص نباشند، اما به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به فعالیت‌های گوناگونی همچون تبلیغ، آموزش، الحاق مناطق بومی به بازار جهانی و در متداول‌ترین حالت تصرف سرزمین بومی بپردازند (Crone, 2012: 164).

بومی‌گرایی در اعتقاد به هویت بومی و تمایل به بازگشت به فرهنگ آلوده‌نشده بومی ریشه دارد. این اعتقاد به‌طور کلی در برابر سلطه یک عنصر بیگانه خارجی (دیگری) پدید آمده است. در آمریکای لاتین مبارزات استقلال‌طلبی و ضد استعماری در سده ۱۹ آغاز شد. در این روند، بومی‌گرایی هویت را براساس «محل تولد بومیان تعریف می‌کرد و استعمارگران اسپانیایی و پرتغالی را دشمن می‌دانست. به‌طور کلی اتحاد ملی، میهن‌پرستی و دشمنی با بیگانگان و نفوذ آن‌ها از مؤلفه‌های مهم بومی‌گرایی در آمریکای لاتین در این دوره بود» (Chasteen, 2016: 107-109). با این حال موج ناسیونالیستی بار دیگر با شروع اولین انقلاب اجتماعی بزرگ قرن بیستم یعنی انقلاب مکزیک فوران کرد. میهن‌پرستان اوایل سده ۲۰ درصد بودند تا پارادیم‌های نو استعماری شکل گرفته به‌وسیله آمریکا و انگلیس را در هم بشکنند و دیدگاه‌های ملی خود را توسعه دهند (Puerto, 2022). مکزیک، برزیل و کوبا از جمله این کشورها بودند.

خاستگاه دیگر بومی‌گرایی کشورهای مهاجرپذیر عمدتاً غربی (اروپایی و آمریکایی) است که در آن‌ها بومی‌گرایی براساس هراس از حضور مهاجران و پناه‌جویان خارجی پدید آمده است. تایلر آنبندر بومی‌گرایی را فعالیت برخی جنبش‌ها به‌منظور محدود کردن روند مهاجرت به ایالات متحده و یک ایدئولوژی قوم‌گرایانه توصیف کرده است که به دنبال حفظ وضعیت موجود نژادی، مذهبی و سیاسی بومیان

است. او خشونت، محدود کردن مهاجرت یا اعمال محدودیت بر حقوق تازه‌واردان را از اهداف بومی‌گرایان شمرده و فرد بومی‌گرا را چنین تعریف کرده است: «کسی که از مهاجران و تأثیر آن‌ها بر ایالات متحده می‌ترسد و از آن‌ها خشمگین است و می‌خواهد اقداماتی علیه آن‌ها انجام دهد» (Anbinder, 2006: 177). جان‌هایم^{۱۰} در کتاب *غریبه‌ها در سرزمین*^{۱۱} بومی‌گرایی را «یک ایدئولوژی پیچیده توصیف کرده و ملی‌گرایی، نژادپرستی و ضدیت با کاتولیک و رادیکالیسم» (Anbinder, 2006: 180) را به‌عنوان رشته‌های مرتبط با بومی‌گرایی مورد بررسی قرار داده است. به‌طور کلی واژه «بومی» در تاریخ ایالات متحده دو معنای عمده داشته است. در معنای نخست بومی به معنای ساکنان اصلی سرزمین آمریکا پیش از هجوم اسپانیایی‌ها بود که برای تحقیر و توصیف آن‌ها با ویژگی‌های توهین‌آمیزی همچون وحشی و غیرمتمدن به کار می‌رفت (Ashcroft et al., 2013: 173-174). اما معنای دوم بومی که در سده‌های بعدی پدید آمد، به ساکنان سفیدپوست ساکن مستعمره‌های اصلی آمریکا اشاره داشت.

اولین نمود سازمان‌یافته بومی‌گرایی در آمریکا را می‌توان تصویب قوانین علیه «بیگانه و فتنه»^{۱۲} در سال ۱۷۹۸ میلادی دانست. اما بومی‌گرایی نام خود را از احزاب «بومیان آمریکا»^{۱۳} در دهه‌های ۱۸۴۰ و ۱۸۵۰ به‌دست آورد. در این زمینه، بومی به معنای سرخپوستان بومی یا آمریکایی نیست، بلکه به معنای آن‌هایی است که از ساکنان سیزده مستعمره اصلی آمده‌اند (Billington, 1938: 203, 382). از نمودهای سیاسی بومی‌گرایی در دهه‌های بعدی آمریکا می‌توان به حزب و جنبش بومی‌گرایانه «هیچ چیز نمی‌دانم»^{۱۴}، مخالفت با کاتولیک‌های رومی-ایرلندی، «حزب آمریکایی»^{۱۵} و تصویب قانون ممنوعیت مهاجرت فقرا و محکومان خارجی اشاره کرد (Anbinder, 1992). جنبش‌های بومی‌گرایانه بعدی نیز عمدتاً در تقابل با مهاجران خارجی شکل گرفت و

همچنان تا سده ۲۱ استمرار یافت. به‌طور کلی واکنش‌ها و احساسات ضد مهاجرتی در سده ۲۰ تا اوایل سده ۲۱ بیش از همه با دغدغه‌های فرهنگی و اقتصادی در ارتباط بوده‌اند (Anbinder, 2006: 184, 194). مقاله تحلیلی- آماری فتزر نیز این ارتباط را تأیید می‌کند (Fetzer, 2010). به‌جز ایالات متحده، سابقه بومی‌گرایی به‌شکل مقابله با مهاجران خارجی را می‌توان در کشورهایی مانند استرالیا، انگلیس، کانادا، فرانسه و... نیز مشاهده کرد.

جمع‌بندی: مهم‌ترین نتایج این بخش را می‌توان در این موارد خلاصه کرد:

- دسته‌بندی بومی‌گرایی به دو خاستگاه شرقی (آفریقا، آسیا و آمریکای لاتین) و غربی (آمریکا و اروپا). در این دسته‌بندی شرق به معنای کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته و غرب به معنای کشورهای توسعه‌یافته است.
- دسته‌بندی بومی‌گرایی به دو رویکرد ضد استعماری و ضد مهاجرتی.
- رویکرد ضد استعماری: با مقاومت کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین در برابر سلطه، نفوذ و استعمار کشورهای غربی و بازگشت به فرهنگ و هویت بومی کشورهای استعمارزده تعریف می‌شود.
- رویکرد ضد مهاجرتی: با مقابله و کنترل مهاجران و پناهجویان خارجی و هراس از حضور آن‌ها به‌عنوان بیگانه تعریف می‌شود.
- بومی‌گرایی در هر دو رویکرد، واکنشی آگاهانه است که در پی تهدید یا احساس خطر نسبت به حضور یا نفوذ بیگانگان پدید می‌آید. از این‌رو در تعریف بومی‌گرایی، واژگانی همچون «واکنش»، «آگاهانه» و «دیگری» نقشی اساسی دارند. در رویکرد ضد استعماری باید به این موارد «استعمارگر» و «جنبه‌های استعمار» را نیز افزود.
- مفهوم «دیگری» در هر دو رویکرد به حضور آسیب‌زننده افراد با ملیت‌های

خارجی اطلاق شده است. به عبارت دیگر عنصر بیگانه به افرادی با فرهنگی متفاوت اطلاق می‌شود که ملیتی خارجی دارند، نه داخلی.

۳-۱-۳. تعاریف رایج بومی‌گرایی

برای بومی‌گرایی تعاریف متنوع و متفاوتی ارائه شده است. برخی از این تعاریف مستقیماً با مقوله مهاجرت و حضور مهاجران خارجی در کشورهای غربی پیوند خورده است. چنانکه در فرهنگ لغت کمبریج بومی‌گرایی «سیاست ترجیح افراد یک کشور بر مهاجران (افرادی که از جای دیگری برای زندگی در کشور آمده‌اند)» تعریف شده است. در فرهنگ لغت وبستر و فرهنگ لغت نیز بومی‌گرایی در تعاریفی مشابه، «سیاست حمایت از ساکنان بومی در مقابل مهاجران و احیا یا تداوم یک فرهنگ بومی به‌ویژه در تقابل با فرهنگ‌پذیری» تعریف شده است. درواقع بومی‌گرایی جنبشی برای به ثمر رساندن اهداف بومی‌گرایان است؛ یعنی آن‌هایی که از مهاجران و تأثیر آن‌ها بر سرزمینشان می‌ترسند و به خاطر رنجی که دیده‌اند، می‌خواهند از طریق خشونت و محدودیت‌های مهاجرتی و حقوقی بر علیه تازه‌واردان اقدام کنند (Anbinder, 2006: 177). ترجیح دادن منافع بومیان غربی به منافع مهاجران در برخی از تعاریف با جنبه‌های منفی این رویکرد همراه شده است؛ چنانکه برخی بومی‌گرایی را «ایدئولوژی‌ای مرکب از بیگانه‌هراسی به همراه میهن‌پرستی افراطی تعریف کرده‌اند» (Blackton, 1958: 12). در تعریف مشابه دیگری چنین آمده است: «بومی‌گرایی بیان نگرانی‌ها و اضطراب فکری یک جامعه است که گاه در آن ویژگی‌هایی مانند بیگانه‌ستیزی، بیگانه‌هراسی، برتری‌طلبی نژادی، شوونیسم ملی‌گرایی و باور به برتری افکار خود، در هم تنیده شده است.» (بروجردی، ۱۳۸۸: سایت رسمی نویسنده).

به‌جز تعاریف بالا، تعاریف مهم دیگری از بومی‌گرایی وجود دارد که براساس سلطه کشورهای غربی بر کشورهای عمدتاً آسیایی و آفریقایی شکل گرفته‌اند. در همین راستا برخی بومی‌گرایی را از پیامدهای امپریالیسم و فرهنگ مقاومت می‌دانند و معتقدند بومی‌گرایی در «اعتقاد به هویت قومی اصیل یا تمایل به بازگشت به یک سنت فرهنگی آلوده‌نشده بومی، پس از فاجعه استعمار، به‌عنوان اشکال مختلف ناسیونالیسم فرهنگی» (Williams and Chrisman, 1993: 14) ریشه دارد. برخی هم روی فرهنگ بومی تمرکز داشته‌اند و «تأکید بر این فرهنگ بومی را، به‌ویژه هنگامی که با تلاش برای زدودن تأثیرات غرب همراه گردد، بومی‌گرایی می‌نامند.» (تایسن، ۱۳۹۲: ۵۳۹). در کتاب *مفاهیم کلیدی مطالعات پسااستعماری*، بومی‌گرایی «اصطلاحی است برای تمایل به بازگشت به روش‌های بومی و اشکال فرهنگی به گونه‌ای که در جامعه پیشاستعماری وجود داشت» (Ashcroft, 2013: 175). در تعریف مهم دیگری از مهرزاد بروجردی که در اغلب پژوهش‌های دانشگاهی مورد استفاده قرار گرفته است «بومی‌گرایی را در گسترده‌ترین معنا می‌توان آموزه‌ای دانست که خواستار باز آمدن، باز آوردن یا ادامه رسوم، باورها و ارزش‌های فرهنگی بومی است» (بروجردی: ۱۳۹۶: ۲۹). همین نویسنده در تعریف گویاتر دیگری اظهار کرده است:

بومی‌گرایی یعنی توجه به وطن، سرزمین و اعتماد به آنچه از پیشینیان برای ما به یادگار مانده است. توجه به آیین و رسوم و باورهای عامیانه و اشاره به مظاهر زندگی، شناخت شخصیت‌ها و رویدادهای تاریخ ملی و توجه به زبان و عناصر مربوط به هویت دینی و مذهبی (به نقل از رضایی، ۱۳۹۶: ۲۷).

بومی‌گرایی زمانی مسئله می‌شود که گروهی از افراد یک منطقه، معیارها، جهانی‌بینی و سبک زندگی بومی خود را در یک تحول و انتقال غیرسالم و متأثر از

عوامل بیگانه رها کرده باشند. در نتیجه، این مفهوم تاریخی هنگامی بروز می‌یابد که ورود عناصر بیگانه، گسستی در فرهنگ بومی مردم ایجاد کرده باشد (پارسانیا، ۱۳۹۱: ۵۰).

افزون بر تعاریف فوق، تعاریف دیگری هم هستند که به هر دو جنبه ضد مهاجرتی و ضد استعماری بومی‌گرایی توجه داشته‌اند:

بومی‌گرایی نوع متفاوتی از واکنش به حکومت خارجی است. این کلمه معمولاً مخفف مخالفت با مهاجرت و سایر اشکال بیگانه‌هراسی در بین اعضای یک جامعهٔ هژمونیک است، اما در جوامعی که تحت حاکمیت استعماری قرار گرفته‌اند، به معنای خصومت با بیگانگان سلطه‌گر نیز به کار می‌رود... بومی‌گرایی در این معنای دوم در آسیا، آفریقا، قارهٔ آمریکا و اقیانوسیه در پی گسترش اروپا، به‌ویژه در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، به فراوانی تأیید شده است (Crone, 2012: 162). در تعریفی دقیق‌تر، مقاله‌ای انگلیسی با کنار هم آوردن دو اصطلاح بومی‌گرایی و احیاگرایی^{۱۶} [احیای سنت و فرهنگ بومیان] به عنوان ابعاد یک پدیدهٔ بزرگ‌تر (جنبش احیا) به دو وجهی بودن این جنبش تأکید کرده است:

جنبش احیا به عنوان کوشش آگاهانه، عمدی و سازمان‌یافته از سوی برخی از اعضای یک جامعه برای ایجاد یک فرهنگ رضایت‌بخش تر تعریف شده است. در احیاگرایی، هدف جنبش، بازگشت به دوران شادی سابق، بازگرداندن عصر طلایی و احیای شرایط قبلی فضیلت اجتماعی است. در بومی‌گرایی، هدف جنبش پاکسازی جامعه از بیگانگان ناخواسته، عناصر فرهنگی با منشأ خارجی یا هر دو است. اغلب، یک جنبش هم احیاگر و هم بومی‌گرایانه است (Wallace, 2022: pa.1).

جمع‌بندی: چنانکه مشاهده می‌شود همهٔ تعاریف به‌طور آشکار یا ضمنی به

«واکنش» و «آگاهانه» بودن بومی‌گرایی تأکید دارند. به دیگر سخن، بومی‌گرایی در این تعاریف نوعی واکنش در برابر حضور و نفوذ استعمارگران یا مهاجران است. اما این واکنش دو وجه دارد. یک وجه آن به بیگانه‌ستیزی (استعمارگران یا مهاجران) می‌پردازد و وجه دیگر بر پاسداشت فرهنگ و هویت بومی تأکید می‌کند. از دیگر سو این واکنش، واکنشی آگاهانه است، زیرا واکنش‌دهنده از چیستی و پیامدهای حضور و نفوذ بیگانه آگاه است. چه این‌که عمده اندیشمندان و کنش‌گران این حوزه در سخنرانی‌ها، آثار و فعالیت‌های اجتماعی خود، آگاهانه بودن بومی‌گرایی را تأیید کرده‌اند. سایر نتایج مهم این بخش را می‌توان در این موارد خلاصه کرد:

- دسته‌بندی بومی‌گرایی به دو رویکرد ضد استعماری و ضد مهاجرتی.
- بومی‌گرایی ضد استعماری: با واکنش آگاهانه در برابر سلطه و استعمار یک کشور بیگانه (عمدتاً غربی) و مقاومت در برابر آن از طریق ارج نهادن و بازگشتن به فرهنگ، هویت و داشته‌های بومی تعریف می‌شود.
- بومی‌گرایی ضد مهاجرتی: با واکنش آگاهانه در برابر مهاجران و پناهجویان خارجی (عمدتاً آسیایی و آفریقایی) به منظور دفاع از فرهنگ، ارزش‌ها و منافع ساکنان بومی غربی تعریف می‌شود.
- بومی‌گرایی ضد استعماری همواره با «سلطه، نفوذ و استعمار» (از جنبه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و...) همراه است و بدون آن‌ها قابل تعریف نیست. در این رویکرد، استعمار کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته از اهداف اصلی کشورهای استعمارگر است.
- در رویکرد ضد مهاجرتی، تمرکز و توجه اصلی بومیان روی کنترل و مقابله با مهاجران خارجی است و سلطه و استعمار در تعریف آن جایگاهی ندارد. در این رویکرد دغدغه‌های

اقتصادی، کسب درآمد و زندگی بهتر از اهداف اصلی مهاجران است.

- هر دو رویکرد با مفاهیمی همچون دیگری (بیگانه)، فرهنگ و هویت اجتماعی پیوند خورده‌اند. نمودهای این پیوند را می‌توان در مقابله با نفوذ فرهنگ بیگانه و توجه به فرهنگ و هویت بومی مشاهده کرد.

- در هر دو رویکرد منظور از دیگری افراد متعلق به ملیت‌ها و سرزمین‌های دیگر با فرهنگی متفاوت است، نه گروه‌ها و اقوام مختلف از یک کشور مستقل.

۳-۴. دیدگاه اندیشمندان ایرانی درباره بومی‌گرایی

دو گفتمان مهمی که در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ با بومی‌گرایی درآمیخته و پیوند خورده بود، گفتمان‌های «غرب‌زدگی» و «بازگشت به خویشتن» بود که به ترتیب جلال آل‌احمد و علی شریعتی منادیان آن بودند. جلال آل‌احمد شاخص‌ترین اندیشمند و نویسنده بومی‌گرای دهه ۱۳۴۰ در ایران بود که بعد از چاپ کتاب غرب‌زدگی در سال ۱۳۴۱، توجه همگان را در پهنه سیاسی-اجتماعی ایران به خود جلب کرد. از نگاه آل‌احمد بومی‌گرایی چنین تعریف شده است:

مجموعه عوارضی که در زندگی و فرهنگ و تمدن و روش اندیشه مردمان نقطه‌ای از عالم حادث شده است، بی‌هیچ سنتی به‌عنوان تکیه‌گاهی؛ و بی‌هیچ تداومی در تاریخ؛ و بی‌هیچ مدرج تحول‌یابنده‌ای؛ بلکه فقط به‌عنوان سوغات ماشین (آل‌احمد، ۱۳۹۹: ۳۰-۳۱).

غرب‌زدگی از دیدگاه آل‌احمد دو سر دارد: «یکی غرب؛ و دیگر ما که غرب زده‌ایم» (آل‌احمد، ۱۳۹۹: ۱۷).

آل‌احمد از دو زاویه به مفهوم غرب‌زدگی همچون یک بیماری اجتماعی فاسدکننده

می‌نگرد. عارضه‌ای از بیرون آمده و محیطی آماده برای بیماری، به ترتیب نشانگر بعدهای خارجی و داخلی آن احساس دیگربودی است که آل‌احمد به آن‌ها حساس بود. او نخستین نقدکننده ماشینیسیم در ایران است (بروجردی، ۱۳۹۶: ۱۱۱).

آل‌احمد در کتاب غرب‌زدگی به تفصیل و با نگاهی نقادانه به مقوله غرب‌زدگی و ابعاد مختلف آن پرداخته است. از نگاه آل‌احمد تجدد غربی و سنت‌گرایی شرقی - ایرانی دارای مزایا و معایبی هستند. وی ساخت ابزار کار، سخت‌کوشی و پیشرفت را از محاسن غرب می‌داند و وابستگی مردم ایران به این ابزارها را از جنبه‌های گوناگون مورد نکوهش قرار می‌دهد. به دیگر سخن، آل‌احمد ضمن نفی ماشین‌زدگی و وابستگی فرهنگی و اقتصادی به غرب، دستاوردهای جدید تمدن غرب را در جایگاه ابزارهای کارآمد زندگی نفی نمی‌کند. «بحث از نفی ماشین نیست. یا طرد آن. چنان که طرفداران «اوتوپی» در اوایل قرن نوزدهم میلادی گمان می‌کردند. هرگز. دنیاگیر شدن ماشین، جبر تاریخ است. بحث در طرز برخورد‌هاست با ماشین و تکنولوژی» (آل‌احمد، ۱۳۹۹: ۲۳). او دین اسلام را در کنار سایر عناصر هویتی مانند زبان، سرزمین و فرهنگ، از ابزارهایی کارآمدِ مقابله با غرب می‌داند، اما از دیگرسو ناآگاهی و تقلید کورکورانه از غرب، سستی و بی‌عملی قشرهای مختلف مردم و ناکارآمدی برخی باورها و تعصبات دینی را در امور دنیوی نقد می‌کند. به‌طور کلی نگاه آل‌احمد در این کتاب نگاهی کلی‌نگر، همه‌جانبه، سرزنش‌کننده، اقناعی و تهییج‌کننده است (ر.ک: آل‌احمد، ۱۳۹۹).

آل‌احمد در کتاب دیگرش در خدمت و خیانت روشنفکران که دومین کتاب مهم سیاسی - اجتماعی او به شمار می‌رود، به انتقاد شدید از طبقه روشنفکر ایرانی و پیگیری عملکرد آن‌ها تا جنبش مشروطه پرداخته است. باین حال در او کاستی‌هایی وجود دارد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به وجود برخی تناقض‌ها و ابهام‌ها، تأکید بیش

از اندازه به نکوهیدن شرایط جامعه و ارائه ندادن راه‌حلی مناسب اشاره کرد. قزلسفلی و دهکردی در مقاله‌ای با نقد بومی‌گرایی آل‌احمد، مواردی همچون «دریافت صوری از مقوله بومی و بومی‌گرایی، عدم تعهد به واقعیت جامعه و نگاه ابزاری به سنت یا ارزش‌های بومی» (قزلسفلی و دهکردی، ۱۳۸۹: ۱۶۹-۱۷۸) را از دیگر کاستی‌های دیدگاه بومی‌گرایانه آل‌احمد برشمرده‌اند.

در کنار آل‌احمد، علی شریعتی از مشهورترین روشنفکران مذهبی دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ در ایران بود. گفتمان اصلی او «بازگشت به خویشتن» در واقع به معنای بازگشت به ریشه‌های فرهنگی خودی، یعنی ریشه‌های اسلامی بود. منظور شریعتی از خویشتن «آن خویشتنی است که براساس احساس عمیق ارزش‌های معنوی و انسانی و روح و استعداد خود ماست که در فطرت ما موجود است» (شریعتی، ۱۳۵۰: ۱۸). شریعتی در یکی از سخنرانی‌هایش «آگاهی» را مهم‌ترین عامل حیات، حرکت، پویایی و بازگشت کشورهای استعمارزده به خویشتن می‌داند. او بازگشت به خویشتن را واکنشی آگاهانه از سوی روشنفکران ایرانی در برابر استعمارگری کشورهای غربی می‌داند و روشنفکر وطنی را در این روند به کار بست فرهنگ، تاریخ و زبان عمومی همان کشور دعوت می‌کند (شریعتی، ۱۳۵۰: ۶). شریعتی در برابر استعمار، امپریالیسم، نژادپرستی، تفاخر قومی و قدرت‌طلبی‌های بیگانگان به احیای روح ملیت، تجدید وحدت، پیوستگی با تاریخ، تأکید بر اصالت و ارزش‌های سازنده و افتخارات ملی باور داشت. او در برابر انواع ایدئولوژی‌های رایج، دین اسلام و به‌طور ویژه مذهب تشیع را برگزیده بود (شریعتی، ۱۳۶۵: ۹۰-۱۰۱). شریعتی برخلاف آل‌احمد که بیشتر بر روی آشکارسازی شرایط و مشکلات جامعه تأکید داشت، بر ارائه راه‌حلی فکری- فرهنگی همت گمارده بود (بروجردی، ۱۳۹۶: ۱۶۱-۱۸۲). این راه‌حل براساس فرهنگ خودی و ایدئولوژیک

کردن دین بود. از نظر او، به عنوان یک نواندیش دینی، ایدئولوژی یک سیستم باز و تحول‌پذیر است که خصلتی انتقادی، پویا و انعطاف‌پذیر دارد و گزاره‌های آن پیوسته در بستر واقعیات اجتماعی و عقل و تجربه تحول می‌یابد (روحانی، ۱۳۹۷: ۱۱-۱۹).

دیدگاه‌های آل‌احمد و شریعتی، در دوره‌ای که با نفوذ فزاینده غرب در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران و همچنین نارضایتی روحانیون، روشنفکران و اهل ادب با چنین روندی همراه بود، به شکلی وسیع از سوی لایه‌های مختلف مردم مورد استقبال قرار گرفت و تأثیرات اجتماعی ملموسی به همراه داشت که از جمله آن‌ها می‌توان به خلق آثار داستانی با موضوع‌ها و مضمون‌های ضداستعماری اشاره کرد. به جز این دو تن، اندیشمندان دیگری نیز بودند که با دیدگاه‌ها و آرای خود، در پی ارائه راه‌حلی مناسب برای چگونگی مواجهه با تمدن غربی برآمدند. از مهم‌ترین این افراد می‌توان به سید فخرالدین شادمان، احمد فردید، سید حسین نصر، احسان نراقی، داریوش شایگان و... اشاره کرد. اما این دیدگاه‌ها به اندازه گفتمان‌های «غرب‌زدگی» و «بازگشت به خویشتن» اقبال و کاربست عمومی پیدا نکردند و تأثیر محسوسی بر تحولات اجتماعی، از جمله داستان‌نویسی ایران نگذاشتند. با این حال می‌توان آرای این اندیشمندان را در چگونگی مواجهه با غرب در این موارد خلاصه کرد:

- شناخت آگاهانه فرهنگ و تمدن غربی و بومی‌سازی آن.
- نفی تمدن، فرهنگ و دستاوردهای غربی و پرهیز از آن‌ها.
- تأکید و تمرکز بر فرهنگ و ارزش‌های مادی و معنوی خودی و بومی.

۵-۱-۳. زمینه‌های تاریخی بومی‌گرایی در ادبیات داستانی ایران

داستان‌نویسی مدرن ایران از دوره مشروطه آغاز شد. در این دوره که «رویاری با

اروپا اصلی‌ترین مسئله فرهنگی» (میرعابدینی، ۱۳۹۷: ۱۸) ایران بود، خواسته‌های مردم بر محوریت مشروطه‌خواهی، آزادی، حقوق شهروندی و قانون به آثار ادبی نیز راه یافته بود. به‌طور کلی ادبیات این دوره ستیهنده، نقادانه و مردمی بود و آگاهی ملی و افکار و اندیشه‌های آزادیخواهانه درهم‌تنیده بود (آژند، ۱۳۹۷: ۸۹). از دیگر ویژگی‌های ادبیات این دوره می‌توان به «ناسیونالیسم و تعلیم و تحسّر نسبت به گذشته درخشان ایران» (سپانلو، ۱۳۹۹: ۴۷) اشاره کرد. در اواخر همین دوره بود که محمدعلی جمال‌زاده مجموعه داستان یکی بود یکی نبود را نوشت و در آن آشکارا به دفاع از زبان فارسی (به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ایرانی) در برابر زبان‌های بیگانه پرداخت. این کتاب را می‌توان مهم‌ترین اثر داستانی بومی‌گرای ایران در این دوره دانست که افزون‌بر رویکرد ضد استعماری، از جنبه ساده‌نویسی و عامیانه‌نویسی نیز اهمیت فراوان داشت. جمال‌زاده در دیباچه کتابش مهم‌ترین اهداف این رویکرد را آسان فهم کردن مطالب علمی و ادبی برای مخاطب عام، آگاه کردن مردم از حال یکدیگر، تبلیغ و نمایاندن احوالات اخلاقی و سجایای مخصوص اقوام نزد سایر ممالک و نهایتاً کمک به پویایی زبان از طریق مکتوب کردن واژگان و کاربرد آن‌ها از طریق رمان و حکایت می‌داند (جمال‌زاده، ۱۴۰۰: مقدمه).

پس از مشروطه و با روی کار آمدن رضاشاه، توجه به جنبه‌های دینی کم‌رنگ شد و ناسیونالیسم رفته‌رفته به گفتمان مسلط نظام حاکم تبدیل شد. این گفتمان در پی زنده کردن تاریخ ایران باستان در راستای توجیه و ایجاد انگیزه عمومی برای شکل دادن به یک دولت-ملت مدرن و یکپارچه با رویکرد نوگرایی در ایران بود. توجه به سرزمین ایران، زبان فارسی و تاریخ باستان از مهم‌ترین مؤلفه‌های ناسیونالیسم در این دوره بود. رمان تاریخی در این دوران «به‌عنوان مطرح‌ترین نوع ادبی رخ می‌نماید و طرز بیان

هنری تجلیل از مردان بزرگی می‌شود که در گذشته منجی ایران بوده‌اند... جست‌وجوی هویت و امنیت مهم‌ترین عامل پیدایش رمان تاریخی در این برهه از زمان» (میرعابدینی، ۱۳۹۷: ۲۸) بود که مورد استقبال نویسندگان بسیاری همچون: صادق هدایت، علی‌اصغر رحیم‌زاده صفوی، شیخ موسی نثری و... قرار گرفت. باید توجه داشت که تمرکز اصلی داستان‌نویسان این دوره غالباً بر عناصر ناسیونالیستی بوده است و به‌جز معدودی از آثار (مانند/نیران و دلیران/تنگستان) در سایر آن‌ها توجه چندانی به دیگر جنبه‌های بومی‌گرایی یعنی بیگانه‌ستیزی و استعمارستیزی نشده است. سیاست نوگرایی پهلوی اول با حفظ برخی جنبه‌های ناسیونالیستی در دوره پهلوی دوم نیز پیگیری شد؛ با این تفاوت که نوگرایی سرعت بیشتری گرفت و در ادامه با نفوذ هرچه بیشتر انگلیس و آمریکا در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران با واکنش‌های انتقادی برخی از اندیشمندان همراه شد که روشنفکران، ادیبان و روحانیون از مهم‌ترین آن‌ها بودند. به‌طور کلی «ستیز با دیکتاتوری، مبارزه با امپریالیسم، احساسات وطن‌پرستانه و مبارزه برای دموکراسی» (آژند، ۱۳۹۷: ۹۰) از ویژگی‌های مهم این دوره هستند. با این همه، تجلی‌گاه رویکرد ضد استعماری در این دوره را باید کتاب غرب‌زدگی جلال آل‌احمد دانست که در آن به شکلی آشکار و گزنده به نقد غرب و استعمارگری آن پرداخته بود. این گفتمان بعدها با گفتمان «بازگشت به خویشتن» علی شریعتی پیوند خورد و موجب پدید آمدن شماری آثار داستانی با رویکرد بومی و ضد استعماری شد. در این دوره داستان‌نویسان شاخصی همچون جلال آل‌احمد، سیمین دانشور و احمد محمود در آثاری همچون *نفرین زمین*، *سووشون* و *همسایه‌ها* به شناسایی آسیب‌های فرهنگ غربی و جنبه‌های استعماری آن و نیز پاسداشت فرهنگ و هویت بومی پرداختند. در آثار این گروه نویسندگان برخی رویدادهای تاریخی معاصر ایران مانند:

اشغال ایران به دست شوروی و انگلیس، نفوذ و حضور کمپانی‌های خارجی در ایران، کودتای ۲۸ مرداد، قحطی و پیامدهای مربوط به جنگ جهانی دوم، استعمار نفت ایران به دست انگلیس و ملی شدن صنعت نفت جزو محورهای اصلی بودند.

پس از انقلاب ۱۳۵۷ و استقرار حکومت اسلامی، گرایش‌های ناسیونالیستی رو به افول گذاشت و دین «اسلام و به‌ویژه مذهب تشیع به‌عنوان محور تعریف هویت ملی» (پورعلی و ارسیا، ۱۳۹۳: ۵۷) مورد توجه قرار گرفت. در ادامه و با شروع جنگ تحمیلی، بومی‌گرایی در قالب رویکردی بیگانه‌ستیز در برخی داستان‌های دفاع مقدس ظهور یافت که با دفاع از سرزمین ایران، مبارزه با دشمن متجاوز و تأکید بر آموزه‌ها و اعتقادات مذهبی همراه بود. پس از پایان جنگ، گرایش‌های بومی‌گرایانه همچنان در برخی داستان‌های دفاع مقدس پیگیری شد، اما در سایر ژانرهای داستانی و به‌جز معدودی از آثار (مانند *پریباد* و *بی‌کرانگی*) به فراموشی گرایید. در آثار نویسندگان این دوره «بومی‌نویسی» جای «بومی‌گرایی» را گرفت؛ چنانکه بومی‌نویسان عموماً ویژگی‌ها و عناصر بومی و محلی را در آثار خود به کار می‌بستند و توجه چندانی به جنبه‌های بیگانه‌ستیزی و ضد استعماری نمی‌کردند (مانند محمود دولت‌آبادی، غلامحسین ساعدی، صادق چوبک و...).

۳-۱-۶. بومی‌گرایی و مفاهیم مشابه

یکی از مهم‌ترین عواملی که موجب یکسان‌انگاری معنای بومی‌گرایی با دیگر اصطلاح‌ها می‌شود، وجود برخی مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مشترک در آن‌هاست. برای جلوگیری از این یکسان‌انگاری و درهم‌آمیختگی، در ادامه به تعریف مهم‌ترین اصطلاحاتی که ممکن است با بومی‌گرایی اشتباه گرفته شوند می‌پردازیم.

- **رمان یا داستان اقلیمی، ناحیه‌ای^{۱۷}:** صادقی شهپر در رساله دکتري خود، داستان اقلیمی را چنین تعريف کرده است:

داستانی است که به سبب بازتاب گسترده عناصر اقلیمی و محیطی به دو شکل تزیینی و پویا در طی حوادث و ماجراها، کاملاً رنگ بومی دارد و متعلق به منطقه‌ای خاص و متمایز از دیگر مناطق است. این عناصر بومی مشترک و تمایزبخش عبارت‌اند از: فرهنگ مردم شامل معتقدات، باورها و آداب و رسوم، مشاغل و حرفه‌ها، شکل معماری منطقه، خوراک‌ها، پوشش‌ها و زبان محلی (واژه‌های بومی، لهجه و ساختار بومی زبان، ترانه‌ها و سرودهای عامیانه)، شیوه معیشتی اقتصادی و تولیدی، مکان‌ها و مناطق بومی، طبیعت بومی، صور خیال اقلیمی، جنبش‌ها و تحولات سیاسی و اجتماعی منطقه (صادقی شهپر، ۱۳۸۹: ۳).

- **رمان یا داستان محلی^{۱۸}:** مشابه رمان ناحیه‌ای است، جز این‌که توصیفات و مختصات محلی و بومی در این رمان‌ها صوری و ظاهری است و جنبه تزیینی و آرایشی دارد و پایه و اساس رمان را تشکیل نمی‌دهد، بلکه به عنوان سندیت و صحت داستان به کار گرفته می‌شود (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۴۶۸).

- **داستان بومی (بومی‌نویسی):** اصطلاحی عام برای داستان‌هایی است که ویژگی‌های بومی، اقلیمی، فرهنگی یا قومی در آن‌ها برجسته و بارز است. درواقع هر یک از داستان‌های اقلیمی، ناحیه‌ای، محلی و عامیانه^{۱۹} نوع خاصی از داستان‌های بومی هستند.

- **داستان با گرایش‌های ناسیونالیستی:** ناسیونالیسم چنین تعريف شده است:

ملت‌باوری، ملت‌گرایی. آگاهی ملی و احساس تعلق به یک ملت مشخص که با ویژگی‌های خاص (مانند نژاد، زبان، نمادها، سنت‌ها و ارزش‌های اجتماعی و

اخلاقی) از سایر ملت‌ها متمایز شده است. وفاداری به خاک و دولت و فداکاری برای آن از ارکان ناسیونالیسم است (قدوسی‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۲۵-۱۲۶). در ایرانِ زمانِ مشروطه و پس از آن، دو گرایش عمده ناسیونالیستی به چشم می‌خورد:

گرایش اول با تأثیرپذیری از انقلاب فرانسه، مفهوم ملت و ملیت را بر مؤلفه‌هایی همچون حقوق شهروندی و تابعیت سرزمینی و سیاسی و یا حق خاک‌بنیادی و ارزش‌های دموکراتیک بنا کرد ... این خوانش از ناسیونالیسم ایرانی با خصلتی دموکراتیک، متکثر، فردگرا، ضد استبداد، وجهی تعادل‌بخش بین ایرانیّت و اسلامیت داشت (نواصری، ۱۳۹۹: ۹۰).

گرایش دوم مربوط به بخشی از روشن‌فکران و سیاسیون ایرانی بود. [این افراد] با تأثیرپذیری از ناسیونالیسم آلمانی و دولت‌های اقتدارگرا و متمرکز... پیشرفت ایران را در گرو برآمدن دولتی مدرن بر پایه اقتدارگرایی و تمرکزگرایی می‌دانستند و در این مسیر ضمن کمک به برساختن حکومت رضاشاه، روایت راسیستی و نژادپرستانه از مفهوم ملت و هویت ملی به ایدئولوژی رسمی نظام پهلوی تبدیل شد (نواصری، ۱۳۹۹: ۹۱).

با توجه به گرایش‌های معتدل و افراطی ناسیونالیسم، می‌توان داستان با گرایش‌های ناسیونالیستی را داستانی دانست که با تأکید یک‌سویه بر ویژگی‌های ملی مانند: نژاد، زبان، نمادها، سنت‌ها و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی به‌منظور ستایش از وطن، دفاع از منافع ملی و نشان دادن حس وفاداری و عشق به وطن نوشته می‌شود (مانند رمان «عشق و سلطنت»).

- **رمان یا داستان سیاسی:** «رمانی است که مستقیماً با جنبه‌های معینی از زندگی سیاسی سروکار داشته باشد و در آن جنبه‌های سیاست از عناصر لازم سازنده اثر باشد،

نه زمینه فرعی و حاشیه‌ای آن» (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۴۳۳). از مهم‌ترین ویژگی‌های داستان‌های سیاسی می‌توان به تحلیل: مسائل جهان سیاست، ساختار اجتماعی شهرهای خاص، مصائب و گرفتاری‌های بشر، موشکافی مسائل سیاسی - اجتماعی، نقد قدرت حاکم و تقابل علنی با افراد و رویدادهای سیاسی - اجتماعی اشاره کرد (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۱۰).

جمع‌بندی: با توجه به تعاریف فوق می‌توان دریافت که هر یک از گونه‌های داستانی بنا بر اهداف، موضوع‌ها، مضمون‌ها، ویژگی‌های خاص داستانی و همچنین شرایط خلق اثر، قابل تفکیک از یکدیگر هستند. درواقع یکسان‌انگاری بومی‌گرایی با دیگر مفاهیم زمانی رخ می‌دهد که پژوهشگر بدون در نظر گرفتن تفاوت‌های گونه‌های داستانی، فقط به ویژگی‌های مشترک آن‌ها توجه می‌کند. در حالی که وجود برخی اشتراکات و یا اشاراتی کوتاه و گذرا به عناصر بومی‌گرا را نمی‌توان دلیلی بر بومی‌گرا نامیدن یک داستان دانست؛ مگر آن‌که بومی‌گرایی به‌عنوان یک گفتمان در متن شکل گرفته و عناصر آن برجسته شده باشد. دلایل و مصداق‌های متعددی را می‌توان یافت که نقض‌کننده فرض‌های اشتباه درباره بومی‌گرا بودن گونه‌های مشابه داستانی است که به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

- بومی‌نویسی (داستان‌های اقلیمی، محلی، ناحیه‌ای و فولک) همان بومی‌گرایی است. این فرض اشتباه است، زیرا بومی‌نویسی با وجود برخی اشتراکات، از جنبه‌های گوناگون با بومی‌گرایی تفاوت دارد. در بومی‌نویسی، داستان‌ها ضرورتاً از نوع واکنش نیستند و برای شکل‌گیری نیازی به شرایط استعماری و عنصر بیگانه ندارند. مهم‌تر آن‌که اهداف داستان‌های بومی عمدتاً پیرامون معرفی، توصیف، حفظ و ترویج فرهنگ بومی یک قوم، منطقه یا اقلیم خاص است و اهدافی مانند بیگانه‌ستیزی یا انتقاد از

جنبه‌های استعماری جزو اهداف این گونه داستان‌ها نیست (اگر هم باشد فرعی است، نه اصلی)؛ از این رو همواره حجم زیادی از متن به بازنمایی ویژگی‌های بومی اختصاص پیدا می‌کند. بسیاری از داستان‌های نوشته شده در قبل و بعد از انقلاب ۱۳۵۷ از این گونه هستند. در واقع وجود همین تفاوت‌هاست که ضرورت جداسازی داستان‌های بومی و بومی‌گرا را در پژوهش‌های علمی و ادبی یادآور می‌شود؛ زیرا ادغام آن‌ها به دلایل ذکر شده، صحت و دقت نتایج تحقیق را زیر سؤال خواهد برد.

- داستان‌هایی که مکان و محیط روستایی دارند، بومی‌گرا هستند. این فرض همیشه درست نیست، زیرا می‌توان در دوره‌های مختلف، داستان‌های متعددی را یافت که هم بومی‌گرا هستند و هم این که در شهر اتفاق افتاده‌اند. مانند رمان همسایه‌ها، سوشون، پریباد و... همچنین می‌توان داستان‌هایی را یافت که در روستا اتفاق افتاده‌اند، اما به دلیل نداشتن برخی عناصر بومی‌گرا (به‌ویژه عناصر ضد استعماری) و شکل نگرفتن گفتمان بومی‌گرایی در متن، نمی‌توان آن‌ها را بومی‌گرا دانست (مانند عز/داران بیل، تنگسیر و...). به‌طور کلی روستایی بودن داستان شرط کافی برای بومی‌گرا شدن آن نیست.

- داستان‌هایی که موضوع و مضمون آن‌ها نقد حکومت پهلوی و تقابل با آن است، بومی‌گرا هستند. این فرض بی‌شک اشتباه است، زیرا این داستان‌ها اغلب در ژانر سیاسی جای می‌گیرند؛ مگر آن که گفتمان بومی‌گرایی به شکلی برجسته و آشکار در آن‌ها شکل گرفته باشد. مصداق‌های این فرض اشتباه را می‌توان در رمان چشم‌هایش و داستان «میرزا» از بزرگ علوی و برخی داستان‌های مربوط به دوره پهلوی دوم مشاهده کرد که عمدتاً گرایش‌های سیاسی دارند و نه بومی‌گرا. به‌طور کلی تقابل با حکومت پهلوی را نمی‌توان شرط کافی برای بومی‌گرایی دانست.

- داستان‌هایی که موضوع و مضمون آن‌ها نقد و تقابل با تجدد و تمدن غرب است،

بومی‌گرا هستند. این فرض درست نیست. پرداختن به مقولهٔ تجدد و نقد کردن آن در برخی داستان‌های بومی‌گرا (مانند یکی بود یکی نبود و نفرین زمین) جزو بخش‌های اصلی داستان هستند، اما این ویژگی‌ها جزو ویژگی‌های ثابت و ضروری داستان‌های بومی‌گرا نیستند و دربارهٔ همهٔ آن‌ها صدق نمی‌کنند. چه این‌که می‌توان در دوره‌های مختلف، داستان‌های متعددی را یافت که بومی‌گرا هستند، اما به مقولهٔ تجدد نپرداخته‌اند. مانند رمان پرنده در باد، دختر رعیت و بسیاری از رمان‌های ادبیات دفاع مقدس. افزون‌براین، در برخی از داستان‌های بومی‌گرا، انتقاد اصلی به شیوه و نوع پیاده‌سازی مظاهر تجدد در ایران است، نه خود تجدد.

- داستان‌هایی که از فرم، سبک و روال معمول و رایج داستان‌نویسی سرباز می‌زنند، بومی‌گرا هستند. این فرض قابل قبول نیست، زیرا عمدهٔ این آثار که در زمان پهلوی دوم پدید آمدند، اغلب به نقد نظام حاکم، انتقاد از تجدد غربی و پرهیز از شهرنشینی می‌پرداختند. بنابراین در یکی از گروه‌های داستانی فوق قرار می‌گیرند (مانند رمان *اسرار گنج درهٔ جنی*).

- داستان‌های ناسیونالیستی، بومی‌گرا هستند. این فرض نیز درست نیست. شمار اندکی از داستان‌های ناسیونالیستی به دلیل شکل‌گیری گفتمان بومی‌گرایی و برجسته بودن مؤلفه‌های آن، بومی‌گرا نیز هستند (مانند *نیسان*). اما طبق تعریفی که پیش‌تر ارائه شد، داستان‌های ناسیونالیستی عمدتاً به تعریف و ستایش یک‌سویه و گاه افراطی از هویت ملی و ایرانی و عناصر مربوط به آن می‌پردازند؛ چنانکه در بسیاری از آن‌ها (به‌ویژه آثار دورهٔ پهلوی اول) جنبه‌های بیگانه‌محور نقش و جایگاهی در متن نداشته و در نتیجه گفتمان بومی‌گرایی در آن‌ها شکل نگرفته است.

۷-۱-۳. بومی‌گرایی در پژوهش‌های ادبی ایران

بررسی تعریف بومی‌گرایی و کاربرد عملی آن در انواع پژوهش‌ها مهم‌ترین هدف این بخش است. معیار انتخاب این پژوهش‌ها وجود واژه «بومی‌گرایی» در عنوان آن‌ها و همچنین میزان ارتباط موضوعی و محتوایی آن‌ها با مقوله بومی‌گرایی است. در مجموع نُه پژوهش در قالب‌های گوناگون در این بخش بررسی شده‌اند که در بازه زمانی ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۷ به نگارش در آمده‌اند.

جدول ۱. تعریف بومی‌گرایی در پژوهش‌های ادبی

عنوان پژوهش / قالب و سال انتشار	پژوهشگر	مبنای تعریف بومی‌گرایی
۱. بررسی عوامل و عناصر بومی‌گرایی در رمان‌های معاصر ایران و ترکیه/ رساله دکتری (۱۳۹۱)	عایشه سوسار	ویژگی‌های ملی و بومی، استعمارستیزی و بیگانه‌ستیزی
۲. گفتمان روشنفکری در ادبیات داستانی معاصر/ رساله دکتری (۱۳۹۶)	بهرام افضلی	ویژگی‌های ملی و بومی، استعمارستیزی و بیگانه‌ستیزی
۳. مطالعه مقایسه‌ای بومی‌گرایی در دو دوره پهلوی و جمهوری اسلامی/ پایان‌نامه ارشد (۱۳۹۲)	نازنین همایونپور	ویژگی‌های ملی، فرهنگی و نهادی
۴. بومی‌گرایی در داستان‌نویسی نوین خوزستان/ پایان‌نامه ارشد (۱۳۹۶)	سعید رضایی	ویژگی‌های بومی و اقلیمی
۵. بومی‌گرایی در آثار نویسندگان کرمانشاهی/ پایان‌نامه ارشد (۱۳۹۱)	زهرا رستمی	ویژگی‌های بومی و اقلیمی
۶. بومی‌گرایی در آثار هوشنگ مرادی کرمانی/ پایان‌نامه ارشد (۱۳۹۲)	اصغر عیسی‌پور کهلپونی	ویژگی‌های بومی و اقلیمی
۷. بررسی تطبیقی بومی‌گرایی در رمان/ مقاله	صلاح‌الدین	ویژگی‌های بومی و اقلیمی

علمی (۱۳۹۷)	عبدی، جواد طالبی	
۸. بومی گرایی و تأثیر آن بر ادبیات داستانی معاصر ایران ۱۳۲۰ = ۱۳۵۷ / مقاله علمی (۱۳۸۸)	علیرضا صدیقی	ویژگی های بومی، بیگانه ستیزی
۹. بومی گرایی در ادبیات مثنوی (۱۳۰۰ = ۱۳۲۰) / طرح پژوهشی (۱۳۹۳)	مصطفی گرجی، فائزه واعظزاده	ویژگی های ملی و مذهبی، بیگانه ستیزی

پژوهش های بالا همگی در بررسی مؤلفه ها و ویژگی های بومی گرایی در چارچوب اهداف خود موفق بوده اند. اما با بررسی دقیق تر، می توان چند اشکال قابل رفع را در آنها مشاهده کرد. نخست آن که در برخی پژوهش ها (پژوهش های شماره ۴ تا ۷) بومی گرایی صرفاً به معنای کاربست ویژگی های بومی، اقلیمی و فرهنگی یک منطقه خاص تعریف شده و ابعاد و عناصر استعماری در آنها حضور یا نقش مؤثری نداشته است. این رویکرد نتیجه یکسان انگاری معنای بومی گرایی با بومی نویسی و همچنین بسنده کردن به معنای صوری بومی گرایی بوده است. بنابراین برای رفع این اشکال می توان واژه «بومی نویسی» را در عنوان این پژوهش ها جایگزین واژه «بومی گرایی» نمود. در برخی پژوهش ها (پژوهش های شماره ۲ و ۸) نیز هرازگاه به داستان های ناسیونالیستی، سیاسی و دیاسپورایی (داستانی که به مشکلات و آلام مهاجران ایرانی می پردازد) بر می خوریم که تحت عنوان داستان بومی گرا بررسی شده اند. در حالی که این آثار ویژگی ها و تعاریف خاص خود را دارند و در دسته داستان های بومی گرا جای نمی گیرند. در واقع بومی گرا خواندن آثار داستانی زمانی درست است که بومی گرایی به شکل یک گفتمان برجسته در متن شکل گرفته باشد، نه این که فقط اشاراتی جزئی به

ویژگی‌های بومی و عناصر استعماری شده باشد. در این میان یک اشکال دیگر نیز وجود داشت که همانا کنار گذاشتن برخی داستان‌های بومی‌گرا با گرایش‌های ناسیونالیستی و باستان‌گرایی از روند بررسی آثار بود (پژوهش شماره ۹). این انتخاب، آگاهانه و تا حدی از روی ضرورت بوده است، اما درنهایت نتایج پژوهش را دچار کاستی کرده است. درمجموع مهم‌ترین اشکال یافت‌شده در پژوهش‌ها را می‌توان یکسان‌انگاری تعریف بومی‌گرایی با مفاهیم مشابه، به‌ویژه بومی‌نویسی دانست.

۴. نتیجه

واکاوی معنای بومی‌گرایی در ادبیات داستانی معاصر ایران و یافتن تعریفی دقیق و کاربردی برای آن، مهم‌ترین هدف این تحقیق بود که برای پاسخ دادن به آن، مفهوم بومی‌گرایی از جنبه‌های اجتماعی، ادبی و فکری مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که بومی‌گرایی دارای دو خاستگاه و دو رویکرد اصلی است. رویکرد ضد استعماری با خاستگاه شرقی که عمدتاً مربوط به کشورهای آسیایی، آفریقایی، آمریکای لاتین و ایران است؛ و رویکرد ضد مهاجرتی با خاستگاه غربی که عمدتاً به ایالات متحده و کشورهای اروپایی مربوط است. از یافته‌های دیگر این تحقیق آشکار شدن تفاوت معنایی اصطلاح بومی‌گرایی با مفاهیم مشابه دیگر (به‌ویژه بومی‌نویسی) است که در بخشی مجزا مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. اما مهم‌ترین نتایج حاصل از این تحقیق مربوط به ویژگی‌های داستان‌های بومی‌گرا و مؤلفه‌های آن است. از این نتایج به‌طور کلی می‌توان دریافت که بومی‌گرایی: واکنشی آگاهانه در برابر سلطه و استعمار یک کشور خارجی است که معمولاً در هنگام احساس خطر و شرایط بحرانی دوره سلطه و استعمار پدید می‌آید. این‌گونه داستان‌ها همواره دو وجه اصلی و

اساسی دارند که حجم درخور توجهی از متن به آن‌ها اختصاص پیدا می‌کند. وجه اول مربوط به بیگانه‌ستیزی و نمایش جنبه‌ها و پیامدهای گوناگون سلطه و استعمار است. اما وجه دوم مربوط به بازنمایی فرهنگ و هویت ایرانی و نشان دادن ظرفیت‌ها و توانایی‌های سرزمین ایران است که در دو سطح ملی و محلی در داستان‌ها رخ داده‌اند. با مقایسه نتایج و جمع‌بندی تحلیل‌ها، می‌توان بومی‌گرایی در ادبیات داستانی معاصر ایران را چنین معرفی کرد:

بومی‌گرایی واکنشی دوجهی و آگاهانه نسبت به سلطه و استعمار کشورهای خارجی است که از یک سو به معرفی عنصر بیگانه و توصیف جنبه‌ها و پیامدهای استعمار و روش رویارویی با آن؛ و از دیگر سو به بازنمایی فرهنگ و هویت بومی و نشان دادن ظرفیت‌ها و توانایی‌های سرزمین ایران می‌پردازد.

پی‌نوشت‌ها

1. nativism
2. fiction
3. identity
4. culture
5. colonialism
6. modernity
7. alien
8. native
9. nationalism
10. John Higham
11. Strangers in the Land
12. Alien & Sedition
13. native American
14. know-nothing
15. American party
16. revivalism

- 17. regional novel
- 18. local color writing
- 19. folk

منابع

- آژند، یعقوب (۱۳۹۷). *ادبیات مدرن ایران در فاصله دو انقلاب*. تهران: مولی.
- آل احمد، جلال (۱۳۹۹). *غرب زدگی*. تهران: فردوس.
- افضلی، بهرام (۱۳۹۶). *گفتمان روشنفکری در ادبیات داستانی معاصر*. رساله دکتری، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- بروجردی، مهرزاد (۱۳۹۶). *روشنفکران ایرانی و غرب*. ترجمه جمشید شیرازی. تهران: فرزانه روز.
- بروجردی، مهرزاد (۱۳۸۸). «روشنفکران ناکام: بومی گرایی و روشنفکری ایرانی». برگرفته از سایت رسمی نویسنده: <http://mehrzadbroujerdi.com>
- پارسانیا، حمید و خائفی، منصوره (۱۳۹۱). «تجربه روشنفکری جلال آل احمد و گشودن راه برای رسیدن به معیارهای خودی». *معرفت فرهنگی اجتماعی*. ش ۱۰. ۴۹-۷۶.
- پارسی نژاد شیرازی، کامران (۱۳۸۲). «رمان سیاسی و زیرساخت های آن». *ادبیات داستانی*. ش ۷۱. ۱۰-۱۳.
- پورعلی، سعید، و ارسیا، سعید (۱۳۹۳). «هویت دینی و ملی و دفاع مقدس». در مجموعه مقالات *مؤلفه های هویت ایرانی*. گردآوری: علی قنبری. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی. صص ۴۵-۷۵.
- تایسن، لیس (۱۳۹۲). *نظریه های نقد ادبی معاصر*. ترجمه مازیار حسین زاده و فاطمه حسینی. تهران: نگاه امروز و حکایت قلم نوین.
- جمال زاده، محمدعلی (۱۴۰۰). *یکی بود یکی نبود*. تهران: علم.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۹۲). *لغت نامه دهخدا*. نرم افزار.
- رستمی، زهرا (۱۳۹۱). *بومی گرایی در آثار نویسندگان کرمانشاهی با تکیه بر سه اثر از*

علی محمد افغانی، علی‌اشرف درویشیان و منصور یاقوتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور تهران.

رضایی، سعید (۱۳۹۶). بومی‌گرایی در داستان نویسی نوین خوزستان با تکیه بر برخی از آثار فتح‌الله بی‌نیاز، بهرام حیدری و قباد آذرایین. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده ادبیات.

روحانی، حسین (۱۳۹۷). تأملی بر گفتمان‌های نظری معاصر ایران. تهران: نقد فرهنگ.

سپانلو، محمدعلی (۱۳۹۹)، نویسندگان پیش‌رو ایران. تهران: نگاه.

سوسار، عایشه (۱۳۹۱). بررسی عوامل و عناصر بومی‌گرایی در رمان‌های معاصر ایران و ترکیه (با تأکید بر تنگسیر، نفرین زمین، سووشون، قویوجاکلی یوسف، یاجو نریه گیدیورسون و حضور). رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس. دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

شریعتی، علی (۱۳۵۰). بازگشت به خویشتن. سخنرانی مکتوب. برگردان: انی کاظمی. برگرفته از سایت آفتامت: <https://aftamat.com>

شریعتی، علی (۱۳۶۵). با مخاطب‌های آشنا. کتاب الکترونیک، برگرفته از سایت کتابناک: <https://ketabnak.com>

صادقی‌شهر، رضا (۱۳۸۹). ادبیات اقلیمی در داستان‌های معاصر ایران از مشروطه تا انقلاب اسلامی. رساله دکتری. دانشگاه تربیت معلم آذربایجان.

صدیقی، علیرضا (۱۳۸۸). «بومی‌گرایی و تأثیر آن بر ادبیات داستانی معاصر ایران (۱۳۵۷-۱۳۲۰)». پژوهش زبان و ادبیات فارسی. ش ۱۵. ۹۵-۱۱۶.

عبدی، صلاح‌الدین، و طالبی، جواد (۱۳۹۷). «بررسی تطبیقی بومی‌گرایی در رمان (مطالعه موردپژوهانه: دو رمان «بین‌القصرین» نجیب محفوظ و «داستان یک شهر» احمد محمود». کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی. ش ۲۹. ۸۳-۱۰۲.

عیسی‌پور کهلپونی، اصغر (۱۳۹۲). بومی‌گرایی در آثار هوشنگ مرادی کرمانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

- قدوسی زاده، حسن (۱۳۸۷). *اصطلاحات سیاسی فرهنگی*. قم: معارف.
- قزلسفلی، محمدتقی و نوریان دهکردی، نگین (۱۳۸۹). «نقد بومی گرایی در اندیشه جلال آل احمد». *تحقیقات سیاسی و بین المللی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا. ش ۴. ۱۳۳-۱۵۳.
- گرچی، مصطفی و واعظزاده، فائزه (۱۳۹۳). *بومی گرایی در ادبیات منشور (۱۳۰۰-۱۳۲۰)*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی.
- میرصادقی، جمال (۱۳۸۲). *ادبیات داستانی*. تهران: سخن.
- میرعابدینی، حسن (۱۳۹۷). *صد سال داستان نویسی ایران*. جلد اول. تهران: چشمه.
- نواصری، عبدالرضا (۱۳۹۹). *هویت ملی در گفتمان های معاصر ایران*. تهران: گام نو.
- همایونپور، نازنین (۱۳۹۲). *مطالعه مقایسه ای بومی گرایی در دو دوره پهلوی و جمهوری اسلامی*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران. دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- Abdi, S., & Tālebi, J. (2017). "Barresi-Ye Tatbighe-ye Boomigarā'ee dar Roman". *Kāvosh Nāme-ye Adabiyāt-e Tatbighe*. No 29. pp. 83-102. [in Persian]
- Afzali, B. (2016). *Goftemān-e Roshanfekri dar Adabiyāt-e Dāstāni-e Mo'āser*. Resāle-ye Doktori, Dāneshgāh-e Shahid Madani-e Azarbāyjan. Dāneshkade-ye Adabiyāt va Oloom-e Ensāni. [in Persian]
- Āl-e- Ahmad, J. (2019). *Gharbzadegi*. Tehran: Ferdos. [in Persian]
- Anbinder, T. (2006). "Nativism and Prejudice Against Immigrants, A Companion to American Immigration". *Blackwell Publishing Ltd*. pp. 177 – 201.
- Anbinder, T. (1992). *Nativism and Slavery: the Northern Know Nothings and the Politics of the 1850s*. New York: Oxford University Press.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., & Tiffin, H. (2013). *Postcolonial Studies, The Key Concepts*. Third Edition. New York: Routledge Press.
- Azhend, Y. (2017). *Adabiyāt-e Modern-e Iran dar Fāsele-ye do Enghelāb*. Tehrān: Molā. [in Persian]
- Billington, R. A. (1963). *The Protestant Crusade, 1800–1860: A Study of the Origins of American Nativism*. Third Edition. Holt, Rinehart, Winston, INC.
- Blackton, Ch. S. (1958). "Australian Nationality and Nativism: The Australian Natives' Association, 1885-1901". *Journal of Modern History*. Vol. 30. No. 1. pp. 37-46.

- Boroujerdi, M. (2016). *Roshanfekrān-e irāni va Gharb*. Jamshid Shirazi (tr). Tehran: Farzan Rooz. [in Persian]
- Boroujerdi, M. (2008). *Roshanfekrān-e Nākām: Boomigarā'ee va Roshanfekri-Ye irāni*. <http://mehrzaadboroujerdi.com> [in Persian]
- Cambridge Dictionary. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary>
- Chasteen, J. Ch. (2016). *Born in Blood and Fire: A Concise History of Latin America, Fourth Edition*. New York. London: w.w. Norton & company, INC.
- Crone, P. (2012). *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran Rural Revolt and Local Zoroastrianism*. Princeton: Institute for Advanced Study.
- Dehkhodā, A. (2012). *Farhang-e Loghat-e Dehkhoda*. Narm Afzar. [in Persian]
- Dictionary. Retrieved from: <https://www.dictionary.com>
- Fetzer, J. S. (2010). "Economic Self-Interest or Cultural Marginality? Antiimmigration Sentiment and Nativist Political Movements in France, Germany and the USA". *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 26. NO. 1. pp. 5-23.
- Ghazalsafli, M. T., & Noorian Dehkordi, N. (2009). "Naghd-e Boomigarā'ee dar Andishe-ye Jalāl-e Āl-e Ahmad". *Faslnāme-y-e Tahghighāt-e Siāsi va Beynolmelali*. Dāneshgāh-e Āzād-e Eslāmi Vāhed-e Shahreza. No. 4. PP. 133-153. [in Persian]
- Gorji, M., & Vāezzadeh, F. (2013). *Boomigarā'ee dar Adabiyāt-e Mansoor (1320-1300)*. Tehrān: Pajhooheshgāh-e Oloom-e Ensāni va Motāleāt-e Ejtemā'ee. [in Persian]
- Homāyunpour, N. (2012). *Motāle'ē-ye Moghāyese'ee-ye Boomigarā'ee dar Do Dorey-e Pahlavi va Jomhoori-ye Eslāmi*. Pāyan Nāme-ye Arshad. Dāneshgāh-e Māzandaran. Dāneshkade-ye Hoghoogh va Oloom-e Ensāni. [in Persian]
- Isāpour Kohlboni, A. (2012). *Boomigarā'ee dar Āsār-e Houshang-e Moradi-Ye Kermani*. Pāyan nāme-ye Arshad. Dāneshgāh-e Mohaghegh-e Ardabili. Dāneshkade-ye Adabiyāt va Oloom-e Ensāni. [in Persian]
- Jamālzadeh, M.A. (2022). *Yeki Bood Yeki Nabood*. Tehrān: elm. [in Persian]
- Merriam-Webster Dictionary. Retrieved from: <https://www.merriamwebster.com>
- Mira Abdini, H. (2017). *Sad Sāl Dāstān Nevisi-ye Iran*. Tehrān: Cheshmeh. [in Persian]
- Mir Sādegheh, J. (1382). *Adabiyāt-e Dāstāni*. Tehrān: Sokhan. [in Persian]

- Navasri, A. R. (2019). *Hoviyyat-e Melli dar Goftman ha-ye Mo'āser-e Iran*. Tehrān: gām-e no. [in Persian]
- Oxford English Dictionary. Retrieved from: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
- Parsania, H., & Khaefi, M. (2011). "Tajrobe-ye Roshanfekri-e Jalāl-e Āl-e Ahmad va Goshoodan-e Rāh Barāye Residan be Me'yār ha-ye Khod". *Marefat-e Farhangi Ejtemāee*. No 10. pp. 49-76. [in Persian]
- Parsinejād Shirazi, K. (2012). "Roman-e Siāsi va Zir Sākht ha-ye An". *Adabiyāt-e dāstāni*. No. 71. pp. 10-13. [in Persian]
- Pourali, S., & Arsia, S. (2013). *Hoviyyat-e Dini va Melli va Defa'e Moghadas. Dar Majmoo-e-ye Maghālāt-e Mo'allege ha-ye hoviyyat-e Irani*. Ali Ghanbari. Tehrān: Pajhooheshgāh-e Oloome-e Ensāni va Motāle'āt-e Ejtemā'ee. pp. 45 – 75. [in Persian]
- Puerto, A. (2022). "Nationalism and Ethnicity: Latin America. Encyclopedia of Race and Racism". *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Retrieved from: <https://www.encyclopedia.com>
- Qudousizadeh, H. (1998). *Estalāhāt-e Siāsi Farhangi*. Qom: Education. [in Persian]
- Rezāei, S. (2016). *Boomigarā'ee dar Dāstan Nevisi-ye Khoozestan*. Pāyan nāmey-e Kārshenāsi-e Arshad. Dāneshgāh-e Āzād-e Eslāmi Vāhed-e Tehrān Markaz. Dāneshkade-ye Adabiyāt. [in Persian]
- Rostami, Z. (2002). *Boomigarā'ee dar Āsār-e Nevisandegān-e Kermanshāhi*. Pāyan Nāme-ye Kārshenāsi-ye Arshad. Dāneshgāh-e Payām-e Noor-e Tehran. [in Persian]
- Rouhani, H. (2017). *Ta'āmoli dar Goftman ha-ye Nazari-e Mo'āser-e Iran*. Tehrān: Naghd-e Farhang. [in Persian]
- Sadeghishepar, R. (2009). *Adabiyāt-e Eghlimi dar Dāstan ha-ye Mo'āser-e Iran az Mashroot-e tā Enghelāb-e Eslāmi*. Resāle-ye Doktori. Dāneshgāh-e Tarbiyat Modarres-e Āzarbāyjan. [in Persian]
- Sedīqi, A. (2008). "Boomigarā'ee va Ta'sir-e An bar Adabiyāt-e Dāstāni-e Mo'āser-e Iran (1320- 1357)". *Pajhoohesh-e Zaban va Adabiyāt-e Fārsi*. No 15. pp. 95-116. [in Persian]
- Sepanlo, M.A. (2019). *Nevisandegān-e Pishrov-e Iran*. Tehran: Negāh. [in Persian]
- Shariati, A. (1365). *Bā Mokhātab ha-ye Ashena*. Ketāb-e Electronic. <https://ketabnak.com> [in Persian]

- Shariati, A. (1350). *Bāzgasht be Khishtan*. Ani Kāzemi (col). <https://aftamat.com> [in Persian]
- Sosar, A. (2011). *Barresi-ye Avāmel va Anāsor-e boomigarā'ee dar roman ha-ye mo'āser-e iran va torki-ye. resāley-e doktori*. Dāneshgāh-e tarbiat Modarres. Dāneshkade-ye Adabiyāt va Oloom-e Ensāni. [in Persian]
- Tysen, L. (2012). *Nazariye ha-ye Naghd-e Adabi-e Mo'āser*. Maziar Hosseinzadeh and Fatemeh Hosseini (tr.). Tehran: Negāh-e Emrooz va Hekāyat-e Ghalam-e Novin. [in Persian]
- Wallace, A. F. C. (2022). "Nativism and Revivalism". *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Retrieved from: <https://www.encyclopedia.com>
- Williams, P., & Chrisman, L. (eds.) (1993). *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory*. New York: Routledge Press.

